

Sodródunk, zátonyra futunk vagy elérjük a kikötőt? A munkaerőpiac kihívásai és lehetséges válaszok az Európai Unióban

© **BIERMANN Margit**
Pannon Egyetem, Veszprém
margit.biermann@gtk.uni-pannon.hu

A világban 2008 őszén végigsöprő gazdasági válság az Európai Unió tagállamaiban másfél év alatt 17 millióról 23 millió fölé emelte a munkanélküliek számát. 2010-ben úgy tűnt, hogy Európa már túl van a nehezen, hiszen megállt, illetve kis mértékben csökkent a munkanélküliség. Korainak bizonyult az optimizmus, mert 2012-ben az állástalanok száma átlépte a 25 milliót. A növekedés két korosztályt érintett a legnagyobb mértékben: a 25 év alatti, zömmel pályakezdő fiatalokat, valamint az 50 év felettieket. Mindkét életkori kategóriában négy év alatt közel másfélszeresére nőtt a munkanélküliek száma.

A válság nem egyformán érintette a tagállamokat: a korábbi 3% és 16% közötti munkanélküliségi ráta napjainkban 4% és 25% között szóródik. Az országok közötti különbségek miatt nincs egységes recept a foglalkoztatási helyzet javítására.

Magyarországon is hasonló a helyzet: a regisztrált álláskeresők száma a 2008 és 2011 között 420 ezerről 684 ezerre nőtt. A lassú javulás ellenére 2012 őszén még mindig 520 ezren szerepeltek a nyilvántartásban. A pályakezdők száma napjainkra 45 ezerről közel 70 ezerre nőtt. Az 55 év feletti regisztrált álláskeresők száma ez idő alatt 35 ezerről szintén 70 ezerre emelkedett. Mindkét korosztály esetében egyre fenyegetőbb a tartós munkanélküliség kialakulása, ami után egyre nehezebb belépni a munkaerőpiacra. Az elhúzódó munkanélküliség családok millióit sodorja a szegénység felé, egyre kilátástalanabbá téve helyzetüket.

A tanulmány több szempontból vizsgálja a munkaerőpiaci folyamatokat: mik a munkanélküliség és a foglalkoztatás alakulásának főbb jellemzői; miért ez a két korosztály a legnagyobb vesztese a válság következtében kialakult munkanélküliségnek; milyen hatással van a munkanélküliség az egyénre és a társadalomra; milyen kihívásokkal kell szembenézni az Európai Uniónak és a tagállamoknak; mit lehet tenni annak érdekében, hogy javuljon a foglalkoztatási helyzet.

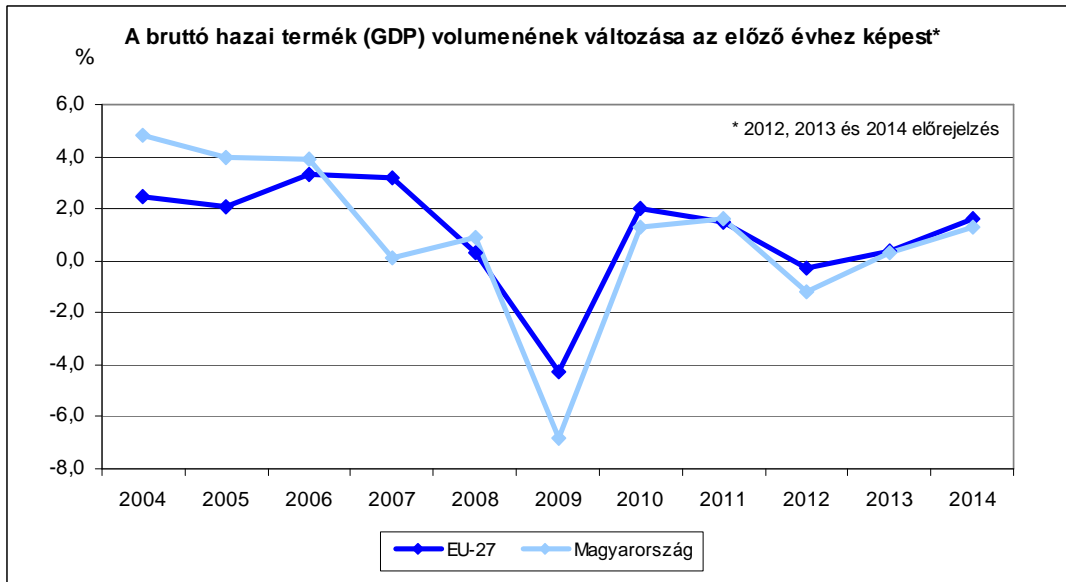
A gazdasági növekedés, a foglalkoztatás és a munkanélküliség alakulása az Európai Unióban

A 2008 őszén bekövetkezett gazdasági válság, majd az ennek nyomán kialakult recesszió az Európai Unió tagállamaiban a piacok jelentős szűkülésével járt, ami nagymértékben csökkentette a bruttó nemzeti termék volumenét. 2009-ben az előző évi mértékhez képest átlagosan 4, 3%-kal csökkent a GDP. Magyarországon ennél is nagyobb mértékű, 6,8%-os volt a visszaesés.

2010-ben a tagállamok többségében lassú, átlagosan 2%-os növekedés volt, azonban van olyan ország is (Görögország, Románia, Lettország és Írország), ahol még tovább romlott a gazdasági helyzet. Hasonló volt a helyzet 2011-ben is, továbbra is csak mérsékelt, 1,5%-os átlagos növekedés jellemezte a tagállamokat,

miközben Görögországban és Portugáliában ebben az évben tovább zsugorodott a gazdaság. A 2012-es előrejelzés elég borúlátó, mivel a nyáron becsült stagnálást év végére már csökkenésre módosították, ami a legtöbb tagállam nemzeti adatára is jellemző. A bruttó nemzeti termék volumenének évenkénti változását szemlélteti az 1. ábra.

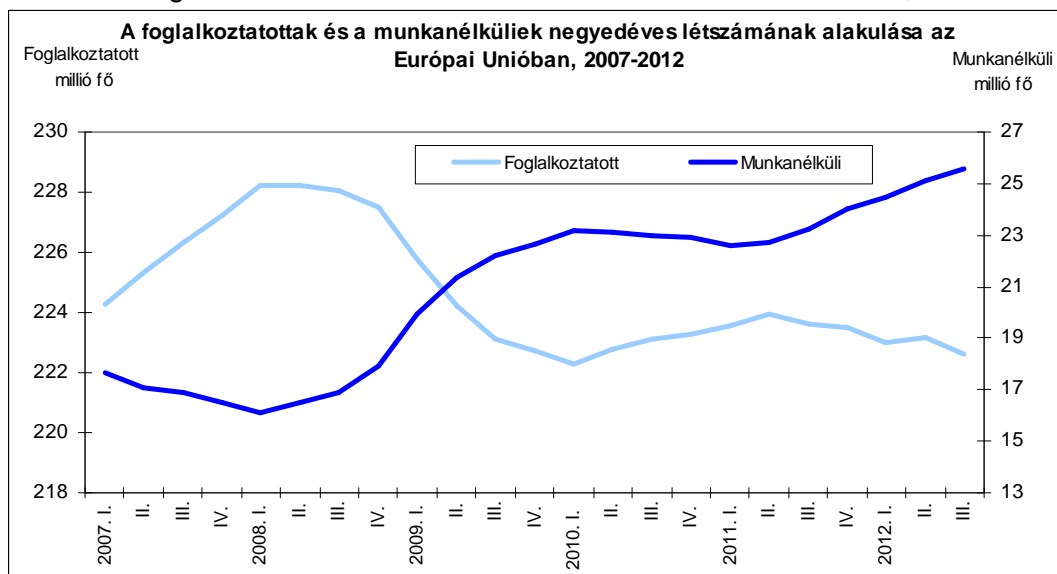
1. ábra. A bruttó nemzeti termék volumenének változása az előző évihez képest, 2004-2014

Adatok: Eurostat

A gazdasági visszaesés következtében kialakuló csökkenő keresletre nagyon rövid időn belül reagált a munkaerőpiac, csökkent a foglalkoztatottak száma és nőtt a munkanélküliség. A mérsékelt gazdasági növekedés nem elég ahhoz, hogy tartósan javítsa a munkaerőpiaci helyzetet. A 2010-es enyhe növekedést követően 2011-ben újra visszaesett a foglalkoztatás és nőtt a munkanélküliek száma, ahogy ezt a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. A foglalkoztatottak és a munkanélküliek számának alakulása, 2007-2012

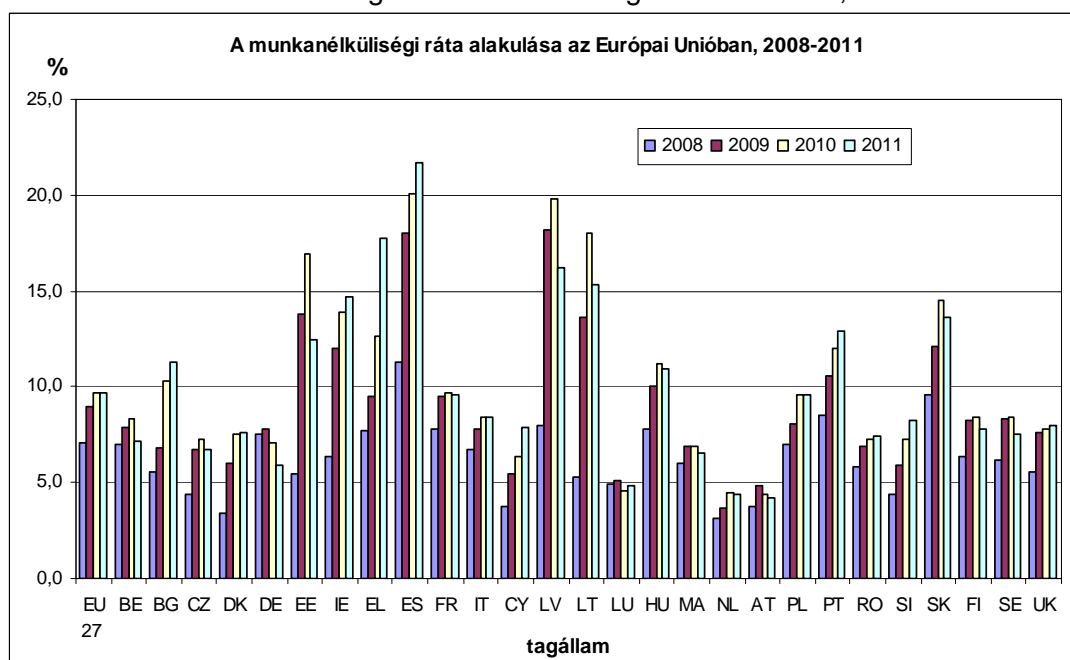
Adatok: Eurostat

A 15-64 éves korosztály körében a foglalkoztatási ráta a válság előtti negyedév 66,2%-os értékéről 64% alá csökkent, miközben a tagállamok mutatói között egyre nagyobb a különbség. 70% feletti rátával továbbra is Svédország, Dánia, Ausztria, Németország és Hollandia rendelkezik, Magyarország 57,2%-os mutatója csak Spanyolországnál és Görögországnál kedvezőbb.

2012 második negyedévében a munkanélküliek száma a 25 millió főt, egy év alatt 2 millió fővel emelkedett. A munkanélküliségi ráta tartósan 10% felett van, de az egyes tagállamok között jelentős eltérés mutatkozik. Míg Ausztriában 4%, Hollandiában és Németországban 5% körüli az arány, addig Spanyolországban és Görögországban tartósan 20% felett van, de az utolsó negyedévben már meghaladta a 25%-ot. Magyarországon a válság óta eltelt időszakban 11% körüli érték volt jellemző. (Adatok forrása: Eurostat)

Az utóbbi négy év adatainak változását, a viszonylag magas munkanélküliség tartóssá válását és az országok közötti eltéréseket jól szemlélteti a 3. sz. ábra.

3. ábra: Az éves átlagos munkanélküliségi ráta alakulása, 2008-2011

Adatok: Eurostat

Összességként megállapítható, hogy a 2008-at követő időszakban az Európai Unióban:

- lelassult a gazdasági növekedés,
- csökkent a foglalkoztatottak száma,
- hosszabb távon is magas szintet ért el a munkanélküliség,
- az állást keresőknek egyre nehezebb belépni a munkaerőpiacra,
- mindezek következtében növekszik a szegénység kockázatának kitett személyek száma.

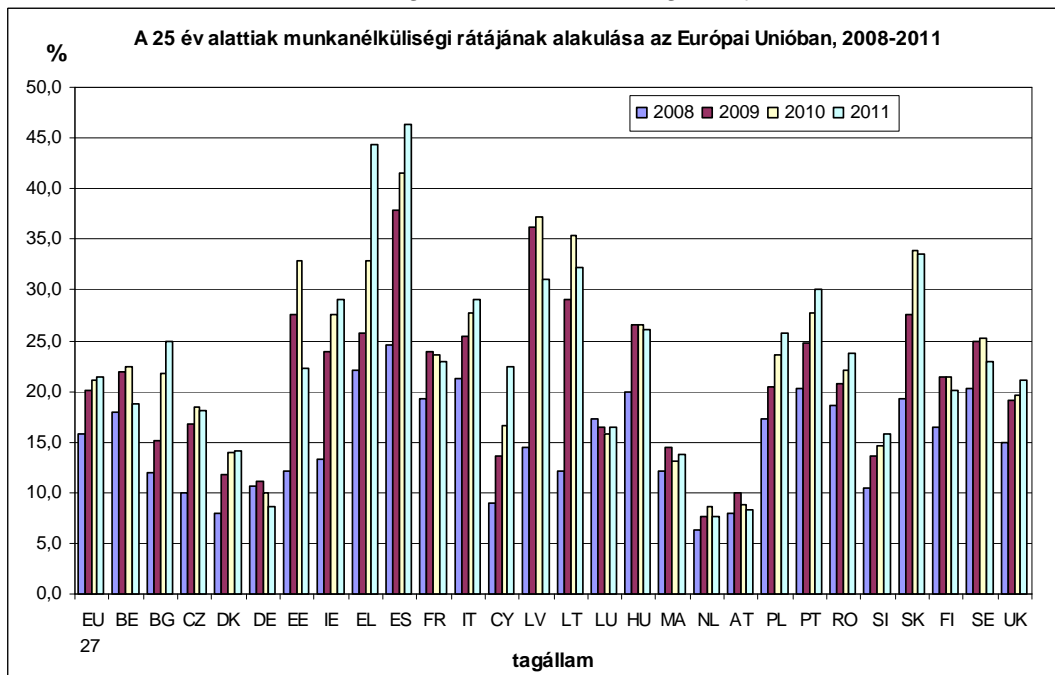
A válság hatása az egyes rétegek foglalkoztatására

A gazdasági válság minden munkavállalói rétegnél megnehezítette az aktív munkaerőpiaci részvételt, de legnehezebb helyzetbe a fiatalok kerültek. A 25 év alatti korosztályban 5,5 millió felett van a munkanélküliek száma, ami 2012. II. negyedévre már 22% feletti munkanélküliségi rátát eredményezett. A legjobb helyzetben levő országokban (Németország, Ausztria és Hollandia) ez az érték 8-9% között mozog, Magyarországon közel 28%, de Görögországban és Spanyolországban 53%-ot meghaladó mértékű. (Adatok forrása: Eurostat.)

A 2008 óta eltelt időszak idősorát vizsgálva látható, hogy a 25 év alatti korosztálynak a válság óta egyre nehezebb belépni a munkaerőpiacra, így a legtöbb tagállamban a munkanélküliségi rátájuk átlagosan a duplája, mint a 15-64 éves korosztály egészének.

A folyamat időbeli alakulását, a kimagaslóan magas munkanélküliséget és az országok közötti eltéréseket jól szemlélteti a 4. sz. ábra.

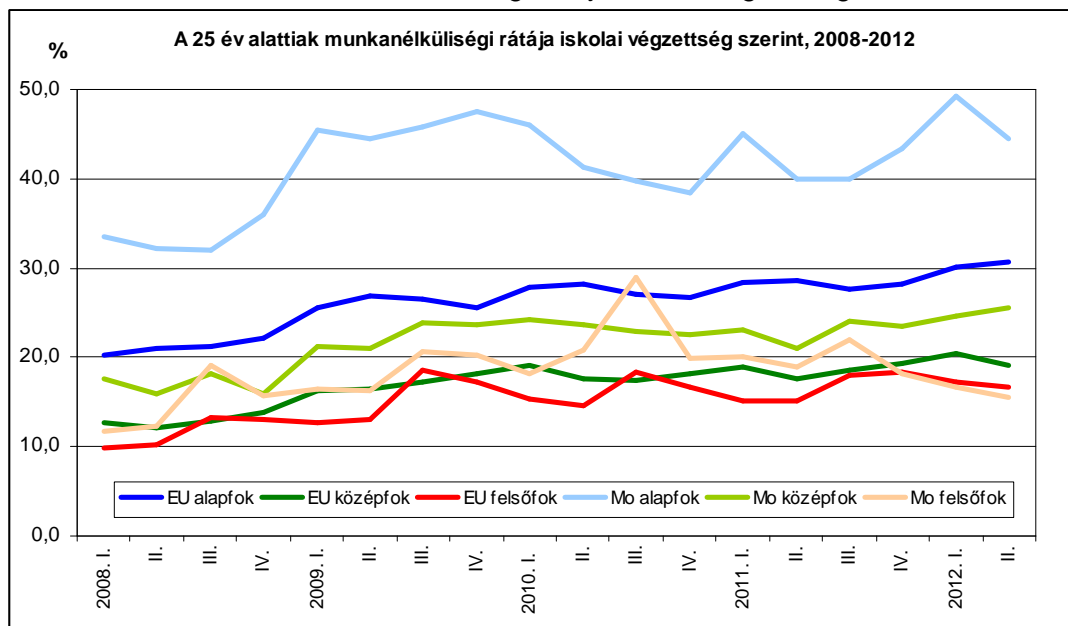
4. ábra: A 25 év alattiak éves átlagos munkanélküliségi rátájának alakulása, 2008-2011

Adatok: Eurostat

Az adatok részletesebb vizsgálatából az is látható, hogy leginkább az alacsony iskolai végzettségűeket sújtja a munkanélküliség, de a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők egyre nagyobb hányada szintén nem tud belépni a munkaerőpiacra. A folyamat időbeli alakulását, az egyes iskolai végzettségi szintek közötti eltéréseket szemlélteti az 5. sz. ábra. Ami külön figyelmet érdemel, az alapfokú végzettségűeknél tapasztalható magas érték és folyamatos növekedés.

5. ábra: A 25 év alattiak munkanélküliségi rátája iskolai végzettség szerint, 2008-2012

Adatok: Eurostat

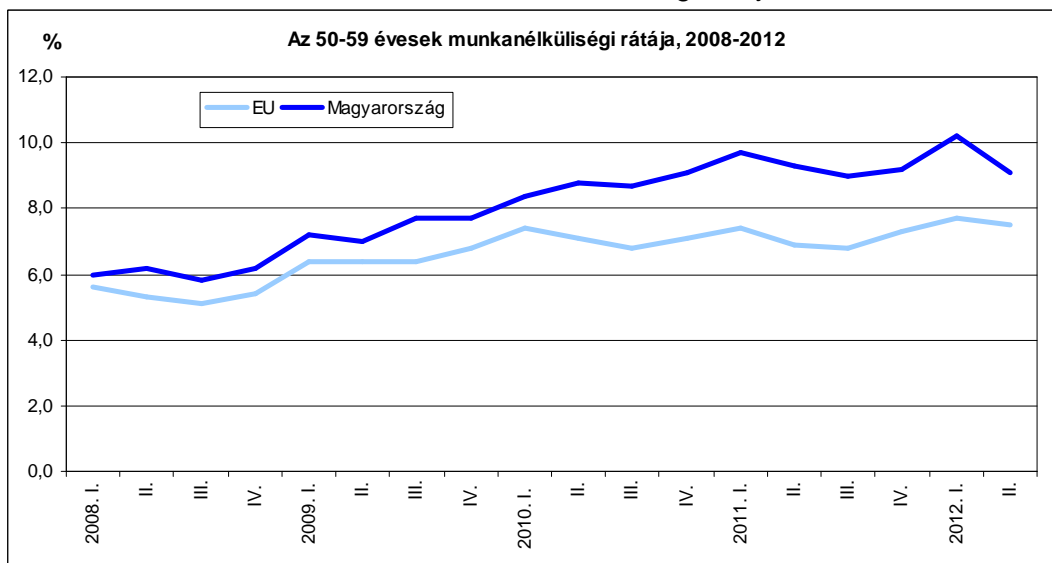
A magyarországi adatok hasonlóak, hazánkban is kiugróan magas a fiatalok munkanélküliségi rátája. A KSH elemzése szerint 2010-ben az alapfokú, illetve szakközépiskolai végzettséggel rendelkező 15-19 éves korosztály munkanélküliségi rátája 50% körüli volt. A 20-24 éves korosztályba tartozó felsőfokú végzettségűek – vélhetően nagyrészt pályakezdők – munkanélküliségi rátája meghaladta a 20%-ot. (KSH, 2011a) Ami problémát jelent, hogy az alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezők munkanélküliségi rátája tartósan 40% felett van, mivel a szakképzetlen fiataloknak egyre kisebb esélyük van a munkába állásra.

A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat regisztrációjában megkülönböztetik a pályakezdő álláskeresőket¹ és az életkori kategória alapján a 25 év alattiakat. A pályakezdő álláskeresők száma a 2008. szeptemberi 45 ezer főről 2012 őszére megközelítette a 70 ezret, ami több mint 50%-os növekedést jelent. A 25 év alattiak esetében a 2008. szeptemberi 72 ezres létszám 2012-re csaknem 90 ezerre nőtt, ami 25%-os növekedés. A két arány közti eltérés azt jelzi, hogy akik már rendelkeznek szakmai tapasztalattal, kicsit jobb helyzetben vannak, de gyakorlat hiányában nehéz belépni a munkaerőpiacra.

A válság következtében az Európai Unió tagállamaiban az idősebb korosztály esetében is emelkedett a munkanélküliségi ráta, azonban mindvégig 8% alatt maradt. Az egyes országok között azonban nagy eltérések mutatkoznak, hiszen a kedvező 3-4%-os ráták (Ausztria, Hollandia, Belgium, Svédország) mellett 15% feletti értékek (Spanyolország, Görögország, Lettország) is előfordulnak. A folyamat időbeli alakulását szemlélteti a 6. ábra.

¹ Nyilvántartott pályakezdő az a személy, aki a 25. életévét – felsőfokú végzettségű személy esetén 30. életévét – be nem töltött, a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, az illetékes kirendeltség által nyilvántartott álláskereső. További feltétel, hogy álláskeresési támogatásra a tanulmányainak befejezését követően nem szerzett jogosultságot.

6. ábra: Az 55-59 évesek munkanélküliségi rátája, 2008-2012

Adatok: Eurostat

Magyarországon az Európai Unió átlagánál nagyobb mértékben emelkedett az idősebb munkavállalók munkanélküliségi rátája, téli időszakban meghaladta a 10%-ot. A Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat nyilvántartásában 2008 őszén 35 ezer 55 év feletti álláskereső szerepelt, számuk 2012-ben elérte a 70 ezret, novemberben pedig már 72 ezer fölé emelkedett.

A kialakult munkaerőpiaci helyzet jellemzői és a munkanélküliek lehetőségei

A csökkenő foglalkoztatási szint és a növekvő munkanélküliség okainak felderítésére célszerű megvizsgálni a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldalának jellemzőit. A munkaerő-kereslet alapvetően három tényezőtől függ: a termék iránti kereslet, a vállalatok által adott áron megszerezhető munkaerő és tőke mennyisége, valamint a választott technológia. (Ehrenberg-Smith, 2003:56) A válság hatására több ágazatban rövid idő alatt és jelentős mértékben csökkent a termékek-szolgáltatások iránti kereslet, illetve több országban a rendelkezésre álló tőke, beleértve a hiteleket is.

A munkaerő-keresletet több tényező is befolyásolja, amik közül kettőt emelek ki: a demográfiai csere során felmerülő pótlási szükséglet, valamint a gazdaság konjunkturális állapotától függő bővítő szükséglet. (Galasi, 1994)

A válság következtében 2008-2009-ben nagyarányú létszámleépítések voltak, a legtöbb tagállam gazdaságát azóta is dekonjunktúra jellemzi. A demográfiai csere során fellépő pótlási szükséglet főként a fiatalok elhelyezkedését teszi lehetővé, így ennek beszűkülésével nő a 25 év alattiak körében a munkanélküliség. A bővítő szükséglet során a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű munkavállalók (pl. pályakezdők, alacsony iskolai végzettségűek, idős korúak) is könnyebben találnak maguknak állást, azonban erre egy stabil gazdasági növekedés esetén kerülhet sor.

A válság óta eltelt időszakban mindkét fajta munkaerő szükséglet erőteljesen csökkent, ezzel magyarázható a fiatalok körében tapasztalható magas munkanélküliség, aminek oka, hogy nem tudnak belépni a munkaerőpiacra. (Cseres-

Gergely & Szőke, 2011) Az idősebb munkanélküli korosztály jelentős része a válság következtében veszítette el a munkáját, ők visszatérni szeretnének a munkaerőpiacra.

Mindkét korosztály esetében akkor van remény a munkanélküli állapotból való kilépésre, ha jelentősen fejlődik a gazdaság és ez növeli a munkaerő-keresletet. Az elhúzódó válság és a következtében kialakuló tartós munkanélküliség az egyes korosztályoknál eltérő problémát eredményez. A pályakezdőknél minden évben új korosztály végez, akik friss tudással rendelkeznek, így a munkáltatók a kevés rendelkezésre álló helyre inkább őket veszik fel, mint akik már 2-3 évvel ezelőtt végeztek, de azóta nem szereztek szakmai tapasztalatot. Az idősebb korú munkavállalók esetében a tartós munkanélküliség veszélye, hogy leértékelődik a tudásuk, fiatalabb társaiknál könnyebben veszítik el alkalmazkodóképességüket, rugalmasságukat és az életkor előrehaladtával nő a betegségek kockázata. A munkanélküliek jelentős része – a tartós munkanélkülieknek még fokozottabb mértékben – szembesül a velük szemben gyakran előforduló előítéletekkel, munkaerőpiaci diszkriminációval, ami még nehezebbé teszi az álláshoz jutásukat.

Milyen lehetőségeik közül választhatnak a munkanélküliek helyzetük javítása érdekében? Mivel a tagállamok között eltérő a gazdasági növekedés mértéke és a munkaerő-kereslet, egyik lehetséges megoldás – főként a fiatal, mobilabb réteg körében – a nemzetközi migráció, ami 2011 májusától az újonnan csatlakozott tagállamok számára is egyszerűbbé vált. A munkanélküliség a migráció gazdasági jellegű „pull” (taszító, vagy küldő) faktorai között az egyik legjelentősebb (Martin, Widgren, 2002). Ennek azonban korlátot szab a munkaerő-kereslet mértéke, másrészt a szakmai gyakorlat, illetve az idegen nyelvtudás esetleges hiánya.

A másik megoldás – főként, ha alacsony iskolai végzettséggel vagy kevésbé piacképes szakmával rendelkeznek – a képzésben való részvétel, amik a gazdaság élénkülése esetén jelentősen növelhetik a munkaerőpiaci esélyeket. Különösen fontos ez annak tükrében, hogy a vállalatok versenyképességük megőrzése érdekében egyrészt strukturális átalakításokat hajtanak végre, másrészt fejlesztik az alkalmazott technológiát (OECD, 2009).

Kihívások és lehetséges válaszok az Európai Unió és a vállalatok szintjén

A kedvezőtlen munkaerőpiaci folyamatokra nem csak a tagállamok, hanem az egész Európai Unió szintjén is reagálni kellett. Válaszként 2010. márciusban elfogadták az Európa 2020 integrált iránymutatást, ami három, egymást kölcsönösen megerősítő prioritást tart szem előtt:

- ❖ Intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása.
- ❖ Fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság.
- ❖ Inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság kialakításának ösztönzése (Európa 2020 stratégia).

A kiemelt uniós célokat a tagállamok nemzeti célszámai alapján határozták meg. Ezek közül egyik a 20-64 éves korosztály 75%-os foglalkoztatási szintjének elérését

célozza meg, egy másik pedig a szegénység kockázatának kitett lakosok számának 20 millió fővel történő csökkentését.

A kitűzött foglalkoztatási cél érdekében a tagállamoknak rugalmas, ám biztonságos munkaszerződéseket, aktív munkaerőpiaci és a munkaerő mobilitását elősegítő politikákat kell kialakítaniuk, ténylegesen biztosítaniuk kell az egész életen át tartó tanulás lehetőségét, és a szakmai átmenetet biztosító, a munkanélküliek jogait és aktív munkakeresésre vonatkozó köteleességét egyértelműen megállapító társadalombiztosítási rendszereket kell létrehozniuk. (Európa 2020 stratégia)

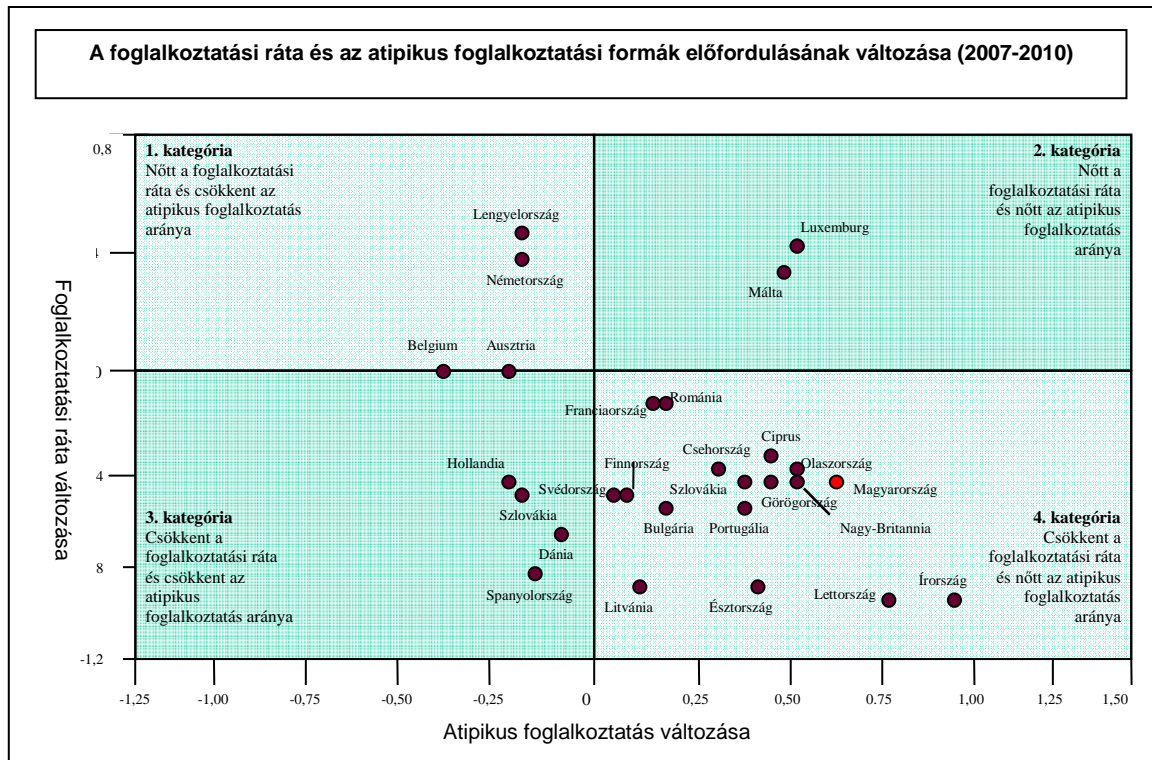
A foglalkoztatás növelése azért fontos célkitűzés, mert egyrészt hozzájárul a gazdaság versenyképességéhez, másrészt pedig az aktív munkaerő-piaci részvétel a szegénység elleni küzdelem egyik legfontosabb eszköze is. A magas munkanélküliség következtében 2009-ben az Európai Unió lakosságának 16,3%-a, 80 millió ember volt kitéve a szegénység kockázatának. A lakosság több mint egyötöde volt kitéve az elszegényedés kockázatának Lettországon, Romániában, Bulgáriában és Litvániában. Magyarországon ez az arány 12,3% volt, ami 1,2 millió állampolgárt érint (Adatok: Eurostat).

A vállalatok szintjén a gyorsan változó gazdasági környezethez való alkalmazkodás, a globalizáció, a versenyképesség megőrzése a korábbinál is hatékonyabb költséggazdálkodást igényel, beleértve az emberi erőforrást is. A termékek és szolgáltatások iránt jelentkező, sok esetben időszakosan ingadozó mértékű kereslethez a munkaerő állományt a korábbinál rugalmasabban módon célszerű biztosítani. Ehhez a hagyományos foglalkoztatási forma – teljes munkaidős, tatározott időre vonatkozó munkaviszony – már nem biztosít megfelelő keretet (Ékes, 2009).

A válság okozta gazdasági bizonytalanság következtében az utóbbi években a tagállamok nagy részében a foglalkoztatottakon belül megnőtt az atipikus formákban alkalmazottak aránya. A vállalatok egy része – a meglévő munkahelyek megőrzése érdekében – meglévő munkavállalói egy részénél áttért a részmunkaidős foglalkoztatásra, az új munkavállalók felvételénél pedig gyakran előnyben részesíti a határozott időre szóló szerződést, a munkaerő kölcsönzést, a részmunkaidőt, illetve ezek kombinációit.

Az utóbbi években az Európai Unió országainak többségében csökkent a foglalkoztatási ráta, de ugyanakkor nőtt az atipikus foglalkoztatási formák aránya. Különösen az újonnan létrehozott munkahelyek esetében, és főként az alacsonyabb bérrel rendelkező állásoknál jellemző ez a tendencia. (ILO, 2012) A foglalkoztatási ráták és az atipikus foglalkoztatási formák elterjedésének 2007 és 2010 közötti változását mutatja be a 7. ábra.

7. ábra: A foglalkoztatási ráta és az atipikus foglalkoztatási formák előfordulásának változása 2007 és 2010 között az Európai Unió tagállamaiban

Forrás: ILO World of work report 2012, p. 11.

Magyarországon az atipikus (nem teljes munkaidős, alkalmi, határozott idejű, illetve önfoglalkoztatás) foglalkoztatási formák szerepe és súlya részben a válság következtében nőtt, azonban az összes foglalkoztatotton belül a hagyományos formában foglalkoztatott (teljes munkaidőben, határozatlan idejű szerződéssel) dolgozók aránya a 2008-as 77,9%-hoz képest még 2011-ben is 75,9%-ot tett ki (Cseres-Gergely et al., 2012; KSH, 2011b és KSH, 2012).

Összefoglalás

A bemutatott adatok és folyamatok alapján az alábbi következtetéseket, illetve javaslatokat fogalmaztam meg:

- A válság következtében kialakuló gazdasági visszaesésből az Európai Unió tagállamai még nem lábaltak ki, emiatt szükség van gazdaságélénkítő intézkedésekre és további aktív munkaerőpiaci programok kialakítására;
- A tagállamokban évek óta magas munkanélküliség az átlagnál nagyobb mértékben érintette a 25 év alatti korosztályt, akik részére célszerű speciális programokat indítani;
- A gazdasági visszaesés időszakát fokozott mértékben fel kell használni az egyének képességeinek fejlesztésére, amihez állami támogatást is kell biztosítani;
- A munkanélküliség tartóssá válása felerősítette a fejlettebb országok irányába történő migrációt, ami az érintett tagállamok közötti együttműködéssel szervezettebbé tehető;

- A versenyképesség és hatékonyság biztosítása érdekében a vállalatoknál előtérbe kerül a hagyományosnál rugalmasabb foglalkoztatási formák alkalmazása, amik jelentősen hozzájárulhatnak a foglalkoztatási szint emeléséhez, azonban ezeknél a típusoknál is meg kell teremteni a foglalkoztatás biztonságát.

Irodalomjegyzék

- CSERES-GERGELY Zsombor, & SZŐKE Bálint (2011): A magyarországi munkapiac 2010-2011-ben. In Fazekas Károly, & Kérdi Gábor (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2011* (pp. 17-41). Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány.
- CSERES-GERGELY Zsombor, KÁTAY Gábor, & SZÖRFI Béla (2012): A magyarországi munkapiac 2011-2012-ben. In Fazekas Károly, Benczúr Péter, & Telegdy Álmos (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2012* (pp. 17-40). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft.
- EHRENBERG, R. G., & SMITH, R. (2003): *Korszerű munkagazdaságtan*. Budapest: Panem.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2010): *EURÓPA 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Brüsszel.
- ÉKES Ildikó (2009): Az atipikus munka és jövője. *Munkaügyi Szemle*, 53 (1), 66-71.
- Galasi Péter (1994): *A munkaerőpiac gazdaságtana. Kísérleti jegyzet*. Budapest: Aula.
- ILO (2012): *World of Work Report 2012. Better jobs for a better economy*. International Institute for Labour Studies. Geneva: International Labour Organisation.
- KSH (2011a): *A fiatalok munkaerő-piaci helyzete. A munkaerő-felmérés alap-, illetve a 2010. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2011b): *A válság munkaerő-piaci következményei, 2010-2011. I. félév*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2012): *Munkaerő-piaci helyzetkép 2011*. Statisztikai Tükör, 14. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- MARTIN, P., & WIDGREN, J. (2002): International Migration: Facing the Challenge. *Population Bulletin*, 57 (1), 1-40.
- OECD (2009): *OECD Employment Outlook 2009: Tackling the jobs crisis*. Paris: OECD.